

УДК 343.77

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.84>

КРИМІНАЛЬНИЙ ЗАКОН НА ЗАХИСТІ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ (ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО Ч. 1 СТ. 252 КК УКРАЇНИ)¹

Дудоров О.О.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правової політики
та кримінального права
навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
ORCID: 0000-0003-4860-0681

Каменський Д.В.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та кримінології
Національної академії Служби безпеки України,
ORCID: 0000-0002-3610-2514

Дудоров О.О., Каменський Д.В. Кримінальний закон на захисті природно-заповідного фонду (об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 252 КК України).

Статтю присвячено вивченню ознак об'єктивної сторони некваліфікованого умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду. Аналіз вказаного елемента складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 252 КК України, здійснено з урахуванням здобутків кримінально- та еколого-правової науки, положень регулятивного законодавства і матеріалів судової практики.

Підтримано панівний підхід, у межах якого території, охоронювані державою, та об'єкти природно-заповідного фонду визнаються предметом, а не місцем вчинення аналізованого кримінального правопорушення проти довкілля.

Наголошено на бланкетності диспозиції ч. 1 ст. 252 КК України і зумовленій цією обставиною необхідності конкретизації обвинувачення.

Розкрито зміст понять знищення та пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду; з'ясовано відмінності між цими поняттями; показано, яким чином у судовій практиці тлумачаться ознаки суспільно небезпечного діяння, позначеного у ч. 1 ст. 252 КК України альтернативно.

Піддано критичному аналізу наукову пропозицію диференціювати (у порядку вдосконалення ст. 252 КК України) кримінальну відповідаль-

ність за порушення режиму територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших ключових територій екологічної мережі України, наслідком чого є зменшення або втрата ними своєї особливої природоохоронної цінності, з одного боку, та знищення або пошкодження таких територій чи об'єктів, з іншого. Водночас відзначено перспективність розкриття змісту суспільно небезпечних наслідків розгляданого делікту за рахунок звернення до понять зменшення або втрати специфічними територіями (об'єктами) своєї особливої природоохоронної цінності. Вказано на доцільність уточнення ч. 2 ст. 252 КК України з урахуванням того, що знищення або пошкодження територій та об'єктів, особливо охоронюваних державою, може набувати вигляду бездіяльності.

Ключові слова: кримінальні правопорушення проти довкілля, кримінальний проступок, пошкодження, знищення, територія, природно-заповідний фонд, бланкетна диспозиція, кваліфікація.

Dudorov O.O., Kamensky D.V. Criminal law protecting the nature reserve fund (the objective side of the composition of the criminal offense provided for in Part 1 of Article 252 of the Criminal Code of Ukraine).

The article is devoted to the study of the elements of the objective side of unqualified intentional destruction or damage of territories taken under state protection and objects of the nature reserve fund. Analysis of this element of the

¹ Статтю підготовлено в межах виконання проекту Національного фонду досліджень України 0122U000803 «Підвищення ефективності кримінально-правової охорони довкілля в Україні: теоретико-прикладні засади».

composition of the criminal offense provided for in Part 1 of Art. 252 of the Criminal Code of Ukraine, has been carried out, while taking into account the achievements of criminal and environmental law sciences, provisions of regulatory legislation and materials of court practice.

The dominant approach is supported, within which the territories protected by the state and the objects of the nature reserve fund are recognized as the subject, and not the place of the commission of the analyzed criminal offense against the environment.

Emphasis is placed on the blanket disposition of Part 1 of Art. 252 of the Criminal Code of Ukraine and the need to specify the charges based on this circumstance.

The meaning of the concepts of destruction and damage of the territories taken under the protection of the state and objects of the nature reserve fund is revealed; the differences between these concepts are clarified; it is shown how in court practice the elements of a socially dangerous act, indicated in part 1 of Article 252 of the Criminal Code of Ukraine are interpreted alternatively.

A scientific proposal has been made to differentiate (in order to improve Article 252 of the Criminal Code of Ukraine) criminal liability for violation of the regime of territories and objects of the nature reserve fund, as well as other key territories of the ecological network of Ukraine, as a result of which the reduction or loss of their special environmental protection has been made, was subjected to critical analysis. At the same time, the perspective of revealing the content of the socially dangerous consequences of the tort under consideration by referring to the concepts of reduction or loss by specific territories (objects) of their special environmental value was noted. The expediency of clarifying part 2 of Art. 252 of the Criminal Code of Ukraine, by taking into account the fact that the destruction or damage of territories and objects, especially those protected by the state, may take the form of inaction, has been pointed out.

Key words: criminal offenses against the environment, criminal misdemeanor, damage, destruction, territory, nature reserve fund, blanket disposition, qualification.

Постановка проблеми. Ідея збереження та охорони рідкісних природних ресурсів, унікальних ландшафтів, окремих видів тварин і рослин у спосіб створення заповідних територій має глибокі історичні корені. Так, ще за часів тотемізму в Україні виник звичай шанувати лелек, а давні слов'яни використовували своєрідні «празаповідники», які були передусім місцем для молитви. У XI-XII ст. під Києвом виникли Звіринець і Соколиний Ріг, у Володимир-Волин-

ському князівстві – Біловезька Пуща як території, що слугували мисливськими заказниками [1, с. 266].

Тому логічним та історично обумовленим є підхід Української держави до правової регламентації територій та об'єктів природно-заповідного фонду (далі – ПЗФ) як національного надбання, для якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення і використання. Території та об'єкти ПЗФ виділяються з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення моніторингу довкілля. Станом на 1 січня 2022 р. у складі ПЗФ України перебувало 5 біосферних заповідників, 19 природних заповідників, 53 національні природні парки, 3521 заказники, 3666 пам'яток природи, 87 регіональних ландшафтних парків, 804 заповідних урочища, а також низка штучних об'єктів (28 ботанічних садів, 13 зоологічних парків, 62 дендропарки та 592 парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва). Лише протягом 2021 р. працівниками служб охорони установ ПЗФ було проведено 12219 природоохоронних рейдів та 1615 спільних рейдів з контролюючими органами, виявлено 11772 порушень природоохоронного законодавства [2, с. 103, 105].

Правова охорона територій та об'єктів ПЗФ України стикається з численними проблемами, які потребують вирішення, при тому, що стан цих територій та об'єктів виступає одним із показників сталого розвитку України.

Виокремлення умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів ПЗФ як складу самостійного кримінального правопорушення (далі – к. пр.) проти довкілля, передбаченого ст. 252 Кримінального кодексу України (далі – КК), зумовлене не тим, що це діяння спрямоване на якийсь окремий природний елемент, який законодавець прагнув поставити під охорону, а зумовлене правовим режимом особливої охорони. Останній встановлюється державою на природних комплексах – цілісних, особливо цінних та унікальних для держави й суспільства природних об'єктах та територіях [3, с. 97-98, 110].

Варто, щоправда, відзначити, що застосування цієї кримінально-правової заборони не відзначається інтенсивністю. Так, із оприлюднених Верховним Судом відомостей про кількість осіб, засуджених за вчинення к. пр. проти довкілля у 2022–2023 рр., за вироками, що набрали законної сили [4, с. 78], впливає, що за ст. 252 КК у 2022 р. було засуджено усього 2 особи, а в 2023 р. – 3 особи.

Стан опрацювання проблематики. Науковий інтерес до вивчення складу к. пр., передбаченого ст. 252 КК, залишається стабільно

високим. Крім навчальної літератури, науково-практичних коментарів та окремих наукових статей, в яких висвітлюється відповідна кримінально-правова проблематика, слід зазначити, що В.П. Самокиш [5], О.П. Нечепоренко [6] та Ю.В. Рябченюк [3] свої дисертаційні дослідження присвятили власне питанням кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів ПЗФ. В.К. Матвійчук у монографії «Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища» (2011 р.) також вивчав проблеми кримінально-правової оцінки посягань на відповідні території та об'єкти [7]. Раніше уже звертались до вказаної тематики й автори цих рядків [8, с. 306–321; 9, с. 104–107; 10, с. 266–285].

Заслуговує на увагу і та обставина, що питання правового режиму збереження, відтворення й охорони зазначених територій та об'єктів вельми ретельно розроблені в наукових працях з екологічного права, і на ці здобутки так само не можна не зважати під час кримінально-правової характеристики посягання на довкілля, передбаченого ст. 252 КК.

Мета дослідження. Незважаючи на згадані наукові напрацювання, проблемні аспекти кримінально-правової характеристики умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів ПЗФ не можуть вважатись розкритими повністю. Зокрема, наукове вивчення ознак об'єктивної сторони складу к. пр. передбаченого ст. 252 КК, загалом можна охарактеризувати як обмежене і фрагментарне.

Відповідно, мету цієї статті автори вбачають у визначенні (поєднаному із зверненням до приписів регулятивного (екологічного) законодавства, матеріалів правозастосовної практики і наукових джерел) змісту об'єктивної сторони некваліфікованого умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів ПЗФ.

Виклад основного матеріалу. Почати наш аналіз доцільно з констатації того, що чинне екологічне законодавство не конкретизує, які саме складники ПЗФ належать до територій, а які – до об'єктів. Поділяючи підхід О.М. Ковтун, вважаємо, що до об'єктів ПЗФ варто відносити пам'ятки природи, які становлять собою здебільшого невеликі за площею (справді унікальні) природні утворення або такі, що взагалі практично не мають своєї території (дерева, скелі, джерела, печери, гроти, виходи порід тощо). Решта категорій ПЗФ повинна позначатись терміном «територія» [8, с. 309]. De lege lata території ПЗФ охоплюються використаним у ст. 252 КК зворотом «територій, взятих під охорону держави»; de lege ferenda предмет аналізованого к. пр. доцільно

визначити як «території та об'єкти ПЗФ та інші природні території та об'єкти, що перебувають під особливою охороною держави» [11, с. 122]. «Наявність великої кількості джерел, інформація в яких належним чином не систематизована, непослідовність у термінології екологічного законодавства не дозволяє чітко визначити перелік природних територій, що підлягають особливій охороні, а отже, створює труднощі при застосуванні положень ст. 252 КК» [3, с. 101]. При цьому, як слушно зазначається у відгуку офіційного опонента Є.О. Письменського на дисертацію Ю.В. Рябченюк, поняття природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні, як поліпшеного предмета розглядуваного к. пр. має визначатись не у громіздкій примітці ст. 252 КК, а в регулятивному законодавстві; саме до нього повинні вноситись відповідні зміни, а також (додамо від себе) звертатиметься правозастосувач у межах такої форми запозичення іншого нормативного матеріалу, як субсидіарне застосування правових норм.

В юридичній літературі висловлюється думка про те, що особливо охоронювані природні території та об'єкти слід розглядати не лише як предмет к. пр., передбаченого ст. 252 КК, а й як місце його вчинення [5, с. 92]. Погодитись із цим теоретичним підходом складно. Взагалі неприйнятною є ситуація, коли під час розкриття кримінально-правової характеристики того чи іншого к. пр. один і той самі феномен об'єктивного світу різними дослідниками відноситься до різних елементів складу к. пр. До того ж, як слушно зауважує Ю.В. Рябченюк, «одне й те саме явище не може належати одразу до двох або більше ознак складу злочину, оскільки за таких умов ознаки втрачають своє функціональне значення» [3, с. 139].

Як встановила Т.В. Родіонова, трапляються випадки, коли законодавець при описанні складу к. пр. певного виду «зливає» в одне ціле (змішує) предмет к. пр. і місце його вчинення, що може ускладнювати сприйняття змісту кримінально-правової заборони, а отже, негативно позначатись на правозастосуванні. Аналізуючи подібні випадки, науковиця зазначає, що основною розмежувальною ознакою відповідних об'єктивних ознак складу к. пр. є нерухомість місця відносно того простору, що його оточує. Крім того, допоміжним методом розмежування предмета і місця вчинення к. пр. слугує лінгвістичне тлумачення: до іменника, що позначає предмет к. пр., можна застосувати питання «чого?»; місце ж вчинення к. пр. законодавець формулює таким чином, що до нього можна поставити запитання «де?» [12, с. 107, 117, 127, 134]. З огляду на сказане, вважаємо, що згаданого невиправданого «злиття» ознак складу к. пр. у чинній редакції ст. 252 КК не допущено.

О.П. Нечепоренко, справедливо виступаючи проти ототожнення таких різних ознак аналізованого складу к. пр., як його предмет і місце вчинення, зазначає, що території, охоронювані державою, та об'єкти ПЗФ, як складові екомережі є предметом к. пр., передбаченого ст. 252 КК; місцем його вчинення пропонується визнавати земельні ділянки, на яких розташовані означені предмети (території, що охороняються державою, та об'єкти ПЗФ) та які мають особливий юридичний статус, що визначає їхній режим охорони та використання [6, с. 92-93, 95].

З першою частиною наведеного твердження слід погодитись, виходячи як із пропонованого Т.В. Родіоною алгоритму лінгвістичного тлумачення кримінального закону, так і з усталеного в науці кримінального права підходу, згідно з яким ті матеріальні цінності, з приводу яких або шляхом безпосереднього впливу на які вчиняється злочинне діяння, визнаються не місцем вчинення злочину, а його предметом [12, с. 110-111]. Водночас думка про віднесення до місця вчинення досліджуваного к. пр. певних земельних ділянок видається дискусійною. Справа в тому, що у преамбулі Закону «Про природно-заповідний фонд» зазначено, що ПЗФ становлять певні ділянки суші і водного простору, які мають особливо цінність та виділені з певною метою; інакше кажучи, це значною мірою самі по собі відповідні території (і зонайменше частково це земельні ділянки – «ділянки суші»). Сказане тим більше стосується «територій, взятих під охорону держави», альтернативно вказаних у диспозиції ч. 1 ст. 252 КК поряд з об'єктами ПЗФ. За такого законодавчого підходу пропоноване О.П. Нечепоренком розрізнення предмета і місця вчинення к. пр., передбаченого ст. 252 КК, виглядає штучним (надуманим).

Таким чином, при розкритті кримінально-правової характеристики умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів ПЗФ як класичного «предметного» к. пр., місце як ознаку об'єктивної сторони виділяти не варто. Теоретично можна вести мову про місце знищення або пошкодження хіба що стосовно тих об'єктів ПЗФ, які майже не мають своєї території (дерева, скелі, джерела, печери, гроти, виходи порід тощо). Сумніваємося, однак, у тому, що таке виокремлення місця вчинення к. пр. має хоч якийсь практичний сенс.

Окремо слід наголосити на змістовному поєднанні диспозиції ч. 1 ст. 252 КК із нормами екологічного законодавства України. Про бланкетність аналізованої заборони свідчить власне зміст її диспозиції, яка вимагає звернення до положень законодавчих актів, що регулюють порядок охорони та раціонального використання охоронюваних державою територій, а також

територій та об'єктів ПЗФ. Тут слід згадати, зокрема, такі документи, як: Закон «Про природно-заповідний фонд України», Закон «Про екологічну мережу України», Положення про службу державної охорони природно-заповідного фонду України, Порядок створення і ведення Державного кадастру природних територій курортів, Такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд, Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Насправді нормативно-правова база, яка регулює порядок використання, відновлення та охорони територій та об'єктів ПЗФ, є більш об'ємною, що є виправданим з огляду на необхідність деталізованої правової регламентації цього важливого елементу довкілля як у територіальному, так і в темпоральному аспектах. Зі сказаного випливає, що правильне застосування ст. 252 КК передбачає конкретизацію порушення режиму охорони відповідних територій та об'єктів. Показово, що поняття «режим» (в контексті збереження відповідних об'єктів довкілля) згадується в тексті Закону «Про природно заповідний фонд України» понад 50 разів.

Ст. 64 цього Закону містить невичерпний перелік порушень законодавства України про ПЗФ (нецільове використання територій та об'єктів ПЗФ, здійснення в межах цих територій та об'єктів, їх охоронних зон забороненої господарської діяльності, перевищення допустимих хімічних, фізичних, біотичних та інших впливів і антропогенних навантажень, порушення вимог наданих дозволів на спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів ПЗФ тощо). При цьому, як інформує О.М. Ковтун, найбільш поширеними порушеннями законодавства про ПЗФ є незаконне випасання домашньої худоби, перебування на охоронюваній території сторонніх осіб без дозволу, незаконне полювання, влаштування несанкціонованих сміттєзвалищ, самовільні рубки, знищення інформаційних, межових та охоронних знаків, захоплення земельних ділянок для забудови, влаштування городів, несанкціонований заїзд автотранспорту, порушення правил рибальства, збір ягід і грибів без дозволу [14, с. 132]. Зрозуміло, однак, що не всі ці порушення є кримінально караними, тобто охоплюваними диспозицією ст. 252 КК. Адже об'єктивна сторона к. пр., передбаченого цією статтею КК, полягає саме і лише у знищенні або пошкодженні територій, взятих під охорону держави, або об'єктів ПЗФ.

Знищенням визнається такий вплив на територію, взятую під охорону держави, або об'єкт ПЗФ, який характеризується повною незворотною втратою такою територією чи об'єктом особливих природоохоронних властивостей і не-

можливістю їхнього подальшого використання за цільовим призначенням. Як наслідок, зазначені території та об'єкти втрачають здатність до відновлення шляхом вкладення праці людини, її коштів, інших ресурсів, а власник (інший законний володілець) позбавляється можливості володіти, користуватися чи розпоряджатися такими територіями чи об'єктами; останні випадають з екологічного, соціального та економічного обігу.

Натомість пошкодженням є такий вплив на відповідну територію або об'єкт, що характеризується незначною втратою такою територією чи об'єктом особливих природоохоронних властивостей і частковим обмеженням їхнього використання за цільовим призначенням, з можливістю відновлення (повного або часткового) зазначеної території або об'єкта. Головними індикаторами того факту, що відбувся певний протиправний вплив на території, взяті під охорону держави, або об'єкти ПЗФ, є втрата такими територіями та об'єктами особливих природоохоронних властивостей, обмеження використання за цільовим призначенням та (або) можливість їхнього відновлення.

Наприклад, на території зони суворого режиму округу санітарної охорони курорту розглядуване посягання може виявитися у таких заборонених нормативними актами діях, як: прокладення підземних кабелів високої напруги, трубопроводів, інших комунікацій; скидання дренажно-скидних і стічних вод; влаштування стоянок автомобілів, пунктів їхнього обслуговування; влаштування накопичувачів стічних вод, полігонів рідких і твердих відходів, споруд для приймання та знешкодження стічних вод і рідких відходів, кладовищ і скотомогильників [15, с. 861-862].

Подібним чином розмірковує Ю.В. Рябченко, на думку якої пошкодження території, взятої під охорону держави, або об'єктів ПЗФ означає такий стан, коли використання за первісним призначенням неможливе або викликає значні труднощі, однак при цьому особливо охоронювані природні території та об'єкти можуть бути повністю відновлені у разі проведення відповідних робіт [3, с. 132]. Тому дискусійною видається точка зору О.П. Нечепоренка, який в контексті кваліфікації за ст. 252 КК пише про такий протиправний вплив на території та об'єкти, який в результаті спричиняє наслідки у вигляді *незворотного погіршення їх корисних властивостей* (курсив наш – О.Д., Д.К.), а також неможливості або ж обмеженої можливості їх цільового використання. Наголошується на тому, що знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів ПЗФ може мати кримінально-правове значення лише тоді, коли воно призводить до *непоправного порушення екологіч-*

них зв'язків (курсив наш – О.Д., Д.К.) у природі або створює загрозу існуванню будь-яким екосистемам або живим чи неживим об'єктам природи. Показово, що надалі згаданий дослідник при розкритті змісту пошкодження відповідної території (об'єкта) слушно уточнює, що у цьому разі така характеристика, як незворотна втрата особливих природних властивостей територією (об'єктом), відсутня; території (об'єкти) продовжують своє існування зі зміненою формою, будовою, структурою, що обумовлює подальшу можливість відновлення їх властивостей та якості, а цінність та споживча вартість, здатність задовольняти різноманітні потреби людини, шляхом використання цих об'єктів екологічної мережі за цільовим призначенням не втрачається [6, с. 79, 81–82, 87, 89, 94–95]. При знищенні непридатність є незворотною, а природні території та об'єкти, що підлягають особливій охороні, – невідновлювальними, а при пошкодженні – зворотною, що полягає в можливості у подальшому використовувати ці території та об'єкти відповідно до цільового призначення за умови проведення відповідних робіт тощо [3, с. 210].

Вжиті у ст. 252 КК терміни «знищення» та «пошкодження» варто тлумачити як такі, що характеризують у змісті об'єктивної сторони аналізованого складу к. пр. одночасно і діяння, і суспільно небезпечні наслідки; інакше кажучи, вказані терміни носять двоєдиний (подвійний) характер.

Спосіб протиправного впливу на відповідну територію (об'єкт) може бути будь-яким (механічний, хімічний, біологічний тощо), про що свідчать і вироки, бодай поодинокі, вітчизняних судів. Тобто конкретно використаний правопорушником спосіб не впливає на кваліфікацію вчиненого за ст. 252 КК (за винятком підпалу або іншого загальнонебезпечного способу, закріпленого у ч. 2 цієї статті КК). Для ілюстрації цього усталеного теоретичного положення звернемось до матеріалів судової практики.

Ямпільський районний суд Вінницької області, засуджуючи Особу-5 за ст. 252 КК, установив, що к. пр. було вчинено ним на території заказника загальнодержавного значення «Урочище «Білянський ліс», який входить до складу ПЗФ, охороняється як національне надбання, щодо якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення та використання. Завданнями заказника, розташованого у кварталі № 55 обходу № 3 Ямпільського лісництва ДП «Жмеринське лісове господарство», є: охорона та збереження в природному стані рідкісних видів рослин занесених до Червоної книги України, охорона умов відтворення, відтворення чисельності, збереження генофонду рідкісних та типових рослин та тварин, забезпечення охо-

рони його території з усіма природними об'єктами, додержання режиму території. Відповідно до ст. 8 Закону «Про природно-заповідний фонд України» та положення про «Ботанічний заказник загальнодержавного значення «Урочище «Білянський ліс» на території заказника забороняється будь-яка діяльність, що суперечить меті та завданням заказника і загрожує збереженню природного комплексу, зокрема розорювання земель за винятком заходів по обмеженню розповсюдженню лісових пожеж, внесення в ґрунт мінеральних добрив, проїзд усіх видів транспорту поза дорогами загального користування, знищення та пошкодження окремих дерев, чагарників, трав'яної рослинності, інші види робіт, що можуть призвести до порушення природних зв'язків і ходу природних комплексів, втрати наукової та природоохоронної цінності заказника.

Особа-5, працюючи майстром лісу обходу № 3 Ямпільського лісництва ДП «Жмеринське лісове господарство» та будучи відповідальним за охорону та збереження відповідного об'єкта ПЗФ, у жовтні 2021 р. у порушення наведених вимог природоохоронного законодавства самовільно розорав і засіяв за допомогою власного трактора, плугу та сівалки озимою пшеницею частину заказника площею 13,78 га із подальшим внесенням до ґрунту мінеральних добрив «Селітра». Такі дії призвели до знищення рідкісних рослин і заподіяння значної шкоди екосистемі заказника. З-поміж іншого, було протиправно знищено цінні насадження дуба скельного, реліктової подільської горобини-береки, лікарських рослин (осоки парвської, осоки низької та ковили волосистої), занесених у Червону книгу України. Внаслідок протиправних умисних дій Особи-5 було зменшено природно-охоронну цінність та приведено у стан, непридатний для використання за цільовим призначенням, частину ботанічного заказника загальнодержавного значення «Урочище «Білянський ліс» площею 13,78 га [16], що суд правильно розцінив як умисне пошкодження (а не знищення) об'єкта ПЗФ.

Натомість складно погодитись із Локачинським районним судом Волинської області, який за ч. 1 ст. 252 КК кваліфікував дії суб'єкта, котрий, перебуваючи на території гідрологічного заказника місцевого значення «Лучний» і порушуючи встановлений порядок охорони, відтворення використання об'єкта ПЗФ, за допомогою бензопили здійснив зрізання дерева породи «явір», внаслідок чого, як зазначив у вирoku суд, негативно вплинув на стан природних об'єктів, розміщених на території вказаного гідрологічного заказника [17].

Вважаємо, що ці дії мали кваліфікуватись інакше – за ч. 3 ст. 246 КК як незаконна порубка дерева, вчинена на території ПЗФ. Як слушно розмірковує Ю.В. Рябченюк, природні терито-

рії та об'єкти, взяті під охорону ст. 252 КК, та окремі природні компоненти, що знаходяться в їх межах, співвідносяться між собою як ціле та частина. Саме тому спричинення істотної шкоди окремому компоненту природи, який є частиною комплексу, у більшості випадків створює певні негативні наслідки для всього комплексу. Однак ці наслідки не завжди є настільки істотними, щоб можна було говорити про суспільно небезпечний характер діяння в рамках к. пр., караного за ст. 252 КК. Спричинення шкоди природному комплексу в цілому, як правило, спричиняє значну шкоду всім або більшості природних компонентів, які є його частинами. Відповідальність же за спричинення шкоди окремим об'єктам природи передбачена не в ст. 252, а в інших статтях КК [3, с. 97], включаючи його ст. 246 «Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу».

Із наведених міркувань так само складно погодитись із засудженням за ч. 1 ст. 252 КК (а не за ч. 3 ст. 246 КК) керівника комунального підприємства «Кривинське лісопаркове господарство» Старокривинської сільської ради, який, ввівши в оману своїх підлеглих щодо законності своїх дій, здійснив шляхом повного відокремлення стовбура від кореня у спосіб спилування видалення трьох дерев на території парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення «Кривинський», який є об'єктом ПЗФ [18].

Ураховуючи особливості предмета к. пр., передбаченого ст. 252 КК, який (предмет) має унікальний екологічний статус, наявність великої кількості нормативно-правових актів, що визначають режим відповідних територій та об'єктів, а також ту обставину, що спричинення ним шкоди повністю не охоплюється поняттями «знищення» та «пошкодження», Ю.В. Рябченюк запропонувала в ч. 1 ст. 252 КК встановити відповідальність за порушення режиму територій та об'єктів ПЗФ, а також інших ключових територій екологічної мережі України, наслідком чого є зменшення або втрата ними своєї особливої природоохоронної цінності. Порушення режиму, пояснює далі авторка, це вчинення дій, прямо заборонених відповідними нормативними актами, зокрема проникнення без дозволу на територію, ведення там господарської діяльності, видобуток тварин, розведення вогнищ, влаштування туристичних стоянок в невідведених місцях [3, с. 145, 210-211].

Пропозиція конкретизувати суспільно небезпечні наслідки досліджуваного к. пр. у спосіб вказівки на зменшення або втрату відповідним предметом своєї особливої природоохоронної цінності загалом заслуговує на підтримку. Так, втрата природоохоронної цінності є формулюванням, яке широко використовується у регуля-

тивному (екологічному) законодавстві. До того ж цей зворот є одним з найбільш поширених для позначення випадків виведення об'єкта чи території з переліку ПЗФ, коли вони втрачають свої унікальні характеристики. Показово, що в еколого-правовій літературі втрату природної цінності території, якщо її не можна відновити шляхом застосування заходів, передбачених законодавством, або фізичне знищення чи значне пошкодження заповідного об'єкта, яке призвело до його загибелі, пропонується включити до законодавчо закріпленого переліку підстав для прийняття рішення про скасування заповідного статусу території чи об'єкту [19, с. 7-8, 19]. З іншого боку, вище ми переконались у тому, що при розкритті змісту понять знищення та пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів ПЗФ, кримінально-правова наука і зараз безпроблемно послуговується зворотами, які, вочевидь, можуть вважатись синонімічними з поняттями зменшення або втрати територією (об'єктом) своєї особливої природоохоронної цінності.

Постає питання, чи справді суспільно небезпечне діяння, описане як «порушення режиму» певних територій (об'єктів) більш вдало характеризуватиме об'єктивну сторону складу к. пр., передбаченого в ч. 1 ст. 252 КК. Спробуємо це з'ясувати.

Відповідно до ст. 14 Закону «Про природно-заповідний фонд України» режим територій та об'єктів ПЗФ – це сукупність науково-обґрунтованих екологічних вимог, норм і правил, які визначають правовий статус, призначення цих територій та об'єктів, характер допустимої діяльності в них, порядок охорони, використання й відтворення їх природних комплексів. А згідно зі ст. 8 згаданого Закону збереження територій та об'єктів ПЗФ забезпечується, зокрема, шляхом встановлення підвищеної відповідальності за порушення режиму їх охорони та використання, а також за знищення та пошкодження заповідних природних комплексів та об'єктів. Як бачимо, законодавець не розглядає як синонімічні поняття «порушення режиму охорони та використання», «знищення», «пошкодження» певних об'єктів. Ця обставина, з одного боку, взята до уваги в редакції ст. 252 КК, сформульованій Ю.В. Рябченюк, адже дослідниця пропонує відповідальність за умисне знищення або пошкодження територій та об'єктів ПЗФ, а також інших ключових територій екологічної мережі передбачити у ч. 2 цієї статті КК [3, с. 212]. З іншого боку, зі ст. 8 Закону «Про природно-заповідний фонд», а так само тексту наукової кваліфікаційної роботи Ю.В. Рябченюк доречність диференціації відповідальності за порушення режиму територій та об'єктів ПЗФ та їх умисне знищення (пошкодження) не впливає.

Потрібно враховувати і те, що порушення правил охорони та використання об'єктів і територій ПЗФ, не пов'язане з їхнім умисним знищенням чи пошкодженням, тягне адміністративну відповідальність (ст. 91 КУпАП). Криміналізація порушення режиму територій та об'єктів ПЗФ, не поєднана із внесенням кореспондуючих змін до ст. 91 КУпАП, призведе до недоречної колізійності кримінально-правової та адміністративно-правової заборон. Хіба здійснення в межах територій та об'єктів ПЗФ, їхніх охоронних зон, а також територій, зарезервованих для наступного заповідання, забороненої господарської та іншої діяльності, порушення інших вимог режиму цих територій та об'єктів, самовільна зміна їх меж, невжиття заходів для попередження і ліквідації негативних наслідків аварій або іншого шкідливого впливу на території та об'єкти ПЗФ не мають своїм наслідком зменшення або втрати такими територіями (об'єктами) їх особливої природоохоронної цінності? Питання, звісно, риторичне.

Необхідно зважати і на те, що ст. 252 КК, змінена у пропонований Ю.В. Рябченюк спосіб, потребуватиме ще більших, ніж тепер, коментарських зусиль. Тому нам складно погодитись із науковицею у тому, що викладення у новій редакції диспозиції ч. 1 ст. 252 КК «дозволить спростити її розуміння та полегшить використання у процесі правозастосовної діяльності» [3, с. 124]. Скоріше, навпаки. Взагалі переконані у тому, що використання законодавчих конструкцій на кшталт «порушення режиму територій та об'єктів ПЗФ», хоч і є зрозумілим (через проблематичність навести вичерпний перелік кримінально караних діянь), має своїм наслідком невизначеність складів к. пр., ускладнює розмежування кримінально протиправної поведінки і поведінки, яка нею не є. Такий стан речей, по-перше, суперечить принципу законності як одному з основних принципів юридичної відповідальності, по-друге, не узгоджується зі ст. 57 Конституції України, відповідно до якої кожному гарантується право знати свої обов'язки, по-третє, ускладнює виконання КК такого завдання, як запобігання кримінальним правопорушенням, адже потенційний делінквент не має чіткої інформації про суть кримінально караної поведінки [20, с. 530].

Таким чином, використання у диспозиції ч. 1 ст. 252 КК формулювання «порушення режиму територій та об'єктів природно-заповідного фонду» навряд чи буде кращим за той підхід, який знаходить відбиття у чинній редакції аналізованої кримінально-правової заборони.

Не можемо погодитись із законодавчим розумінням умисного знищення (пошкодження) як виключно дій, як це впливає зі змісту ч. 2 ст. 252 КК, де використано зворот «Ті самі дії,

вчинені...». Адже відповідне порушення може мати місце також у формі бездіяльності, наприклад, коли уповноважена особа умисно не припиняє (тобто проявляє бездіяльність) випадкам здійснення господарської діяльності іншими особами на відповідних об'єктах (територіях). Подібним чином розмірковує Ю.В. Рябченко: «... бездіяльність є цілком можливою формою діяння при вчиненні досліджуваного злочину. Як приклад, можна навести таку ситуацію, коли уповноважені особи, що зобов'язані управляти та охороняти особливо охоронювані природні території та об'єкти, умисно не здійснюють необхідні заходи для забезпечення захисту цих об'єктів, що призводить до їх знищення або пошкодження» [3, с. 118].

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1) при розкритті кримінально-правової характеристики умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів ПЗФ як «предметного» к. пр. безпідставно виокремлювати місце як ознаку об'єктивної сторони складу цього к. пр.; вдосконалена ст. 252 КК має забезпечувати захист територій та об'єктів ПЗФ, а так само інших природних територій та об'єктів, що перебувають під особливою охороною держави; відповідно, поняття таких територій (об'єктів) повинно розкриватись не у кримінальному, а в регулятивному (екологічному) законодавстві;

2) аналіз змісту об'єктивної сторони складу к. пр., передбаченого ч. 1 ст. 252 КК, а також практики відповідного правозастосування розкриває виправданість конструювання диспозиції досліджуваної заборони як бланкетної;

3) попри розбіжності, що мають місце у наукових підходах при розкритті змісту знищення та пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів ПЗФ, правники загалом солідарні у тому, що: а) з погляду кваліфікації за ст. 252 КК терміни «знищення» та «пошкодження» варто тлумачити як такі, що характеризують у змісті об'єктивної сторони аналізованого складу к. пр. і діяння, і суспільно небезпечні наслідки; б) відмінності між цими поняттями треба пов'язувати із (не-)зворотністю втрати специфічною територією (об'єктом) особливих природних властивостей (особливої природоохоронної цінності). Немає достатніх підстав вважати використання у диспозиції ч. 1 ст. 252 КК формулювання «порушення режиму територій та об'єктів природно-заповідного фонду» більш вдалим підходом порівняно з тим, який знаходить відбиття у чинній редакції аналізованої кримінально-правової заборони;

4) у ч. 2 ст. 252 КК слово «дії» доцільно замінити на термін «діяння».

Зміст кваліфікованого складу досліджуваного к. пр. (ч. 2 ст. 252 КК) має особливості, які

потребують самостійного вивчення. Ці особливості стануть предметом нашого наукового аналізу в майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Герасименко Я. Правова охорона природно-заповідного фонду України. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 4. С. 266–271.
2. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2021 році. *Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України*. URL: <https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2023/01/Natsdopovid-2021-n.pdf> (дата звернення: 1.07.2024).
3. Рябченко Ю.В. Кримінальна відповідальність за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.08. Харків, 2018. 252 с.
4. Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції у 2023 році. *Верховний Суд*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Stan_zdijsn_krim_prov_2023.pdf (дата звернення: 1.07.2024).
5. Самокиш В.П. Кримінальна відповідальність за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2013. 228 с.
6. Нечепоренко О.П. Кримінальна відповідальність за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду : соціальна обумовленість, склад злочину та покарання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2016. 209 с.
7. Матвійчук В.К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія. Київ : Національна академія управління, 2011. 368 с.
8. Злочини проти довкілля : кримінально-правова характеристика : практичний посібник / О.О. Дудоров, Д.В. Каменський, В.М. Комарницький, М.В. Комарницький, Р.О. Мовчан / за ред. О.О. Дудорова. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2014. 616 с.
9. Дудоров О., Мовчан Р. Про напрями вдосконалення механізму кримінально-пра-

- вової охорони довкілля (на замітку розробникам нового Кримінального кодексу України). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2020. № 1. С. 92–125.
10. Дудоров О.О., Комарницький М.В., Калмиков Д.О. Кримінальна відповідальність за незаконне видобування корисних копалин в Україні : монографія / за ред. О.О. Дудорова, В.М. Комарницького. Суми : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2016. 567 с.
 11. Ковтун О.М. Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252 КК України): проблеми предмета злочину. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. Число 1. С. 120–123.
 12. Родіонова Т.В. Місце вчинення злочину за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2018. 247 с.
 13. Музика А.А. Предмет злочину : теоретичні основи пізнання : монографія / А.А. Музика, Є.В. Лашук. Київ : ПАЛИВОДА А.В., 2011. 192 с.
 14. Ковтун О.М. Правова охорона територій та об'єктів природно-заповідного фонду України : навчальний посібник. Київ : Прецедент, 2010. 229 с.
 15. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1368 с.
 16. Вирок Ямпільського районного суду Вінницької області від 31 січня 2023 р. у справі № 153/115/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/108672359> (дата звернення: 1.07.2024).
 17. Вирок Локачинського районного суду Волинської області від 29 червня 2023 р. у справі № 931/400/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/111859804> (дата звернення: 1.07.2024).
 18. Вирок Славутського міськрайонного суду Хмельницької області від 10 січня 2020 р. у справі № 682/3543/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/87136130> (дата звернення: 1.07.2024).
 19. Статівка О.О. Правовий режим природно-заповідного фонду як складового елемента екологічної мережі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2018. 25 с.
 20. Дудоров О. Кримінально-правові проблеми сучасної України (вибрані праці). Київ: Ваіте, 2022. 632 с.